

Пытаньне беларускай культуры і шлях беларускай інтэлігэнцыі.

— А як-жа? Кім будзем знацца?
Як будзе вась гэта ды тое?

(М. Чарот, «Босыя на вогнішчы»)

Пытаньне аб разьвіцьці беларускай культуры, як у колькасным, так і якасным стасунках, зьяўляецца вельмі важным чарговым пытаньнем сучаснага культурна-пролетарскага будаўніцтва ў Савецкай Беларусі, што в поўнаю яснасьцю паказала разважаньне па нацыянальнаму пытаньню на XII беларускай канфэрэнцыі камуністычнай партыі.

У рэзолюцыі, якая прынята канфэрэнцыяй па гэтаму пытаньню, прызнаецца, што «камуністычная партыя ў поўнай згоднасьці з сваёй праграмай павінна ў адносінах да нацыянальнага пытаньня прыняць усе меры аб наладжваньні работы ў беларускай мове, утвараючы нормальныя ўмовы для разьвіцьця беларускай культуры».

Адмячаючы, з аднаго боку, перавагу ў некаторых культурна-асьветных установах дробна-буржуазных, нацыяналістычна настроеных элемэнтаў, а з другога боку—вяпрыхільныя адносіны да беларускай культурнай праблемы некаторых партыйных таварышоў, якія, выходзячы з няправільнага разуменьня або з суб'ектыўных паглядаў на нацыянальную культуру, прыўмяшчаюць значэньне нацыянальных асаблівасьцяў насельніцтва Беларусі і, нават, вымагаюць на спыненні якой-небудзь працы ў мясцовых мовах, канфэрэнцыя ставіць пытаньне аб неабходнасьці разьвіцьця беларускай нацыянальнай культуры ў катэгорычнай форме і прыянае кіраўніцтва працы ў гэтай вобласці неадложнай задачай партыі.

Такім спосабам у сакавіку г. году камуністычная партыя Беларусі, як найбольш моцная ўнутрана-ідэйна і найбольш арганізаваная знадворна політычна-грамадзянская група, ясна, выразна і рашуча выказалася па беларускаму нацыянальнаму пытаньню і азначыла свой шлях у гэтым напрамку.

Пастаноўка беларускага нацыянальна-культурнага пытаньня на канфэрэнцыі камуністычнай партыі вусім зразумела, калі прыняць пад увагу, што беларуская культурная праца ў першыя гады рэвалюцыі праходзіла большаю часткаю без непасярэдняга ўдзелу з боку партыйных элемэнтаў, а між тым з працягам часу жыцьцё відавочна паказала і пяпер вусім ясна,

што пытаньне разьвіцьця беларускай культуры мае асабліва важнае значэньне ў справе агульнай і камуністычнай культуры беларускага пролетарыя і селяніна.

Магчыма спадзявацца, што цяпер пры дапамозе з боку партыі прада ў вобласьці беларускай культуры будзе разьвівацца з большым посьпехам і пры больш нормальных умовах, чымся то было да гэтага часу.

Беларусам-культурнікам трэба прывітаць настанову партыйнай канфэрэнцыі па беларускаму нацыянальна-культурнаму пытаньню.

Але для практычнага разьвязаньня беларускай нацыянальна-культурнай праблемы вельмі важна азначыць адносіны да яе з боку культурных слаёў беларускага грамадзянства.

Пытаньні разьвіцьця культуры ёсьць пытаньнямі культурнага парадку і могуць быць разьвязанымі толькі пры актыўным удзеле з боку мысьлячай грамадзянскай групы,—тэй самай групы, якая павінна быць дзейнай у сфэры разумовага жыцьця, і прывучэньнем якой зьяўляецца асмьсліваньне зьяваў рэчаіснасьці.

Гэтая група звычайна называецца *інтэлігэнцыяй*.

Такім спосабам, магчыма паставіць пытаньне аб адносінах да беларускай нацыянальна-культурнай праблемы з боку сучаснай беларускай інтэлігэнцыі.

Кажучы некалькі іншымі словамі, мы можам формуляваць гэтае пытаньне такім спосабам: *якая можа існаваць цяпер у Савецкай Беларусі інтэлігэнцыя, як група культурнікаў, я і шлях адчыняецца перад ёй у яе дзеяльнасьці?*

Для асьвятленьня пастаўленага пытаньня трэба заўважыць, што *інтэлігэнцыя тэй ці іншай эпохі зьяўляецца простым адбіткам суадноснаў эаанамічна-соцыяльных і палітычных фактараў*, рэальна-даных у гэту эпоху.

Кожная эпоха і кожная кіруючая грамадзянская кляса мае сваю інтэлігэнцыю, якая разьвіваецца роўналежна разьвіцьцю сваёй клясы і зьнікае адначасна з яе заняпадам. Клясамі інтарэсамі азначаецца і ідэалёгія і чынасьць тэй ці іншай інтэлігэнцыі.

Гэта—агульнае правіла. Канечна, з яго бываюць і выключэньні: некаторыя найбольш выдатныя інтэлігэнцкія адзінкі, асабліва ў пераходную эпоху, чупьцём угадваюць заняпад сваёй клясы і прылучаюцца да іншай клясавай ідэалёгіі, але выключэньні, як вядома, пацьвярджаюць правілы.

І вось, калі падыходзіць з гэтага пагляду да інтэлігэнцыі, якая існавала ў Беларусі у дарэвалюцыйныя гады, то, у згоднасьці з будоўляй клясаў і суадносінамі клясавых сіл і клясавых інтарэсаў у беларускім грамадзянстве дарэвалюцыйнага часу, прад намі выразна адрозьніваюцца тры галоўныя інтэлігэнцкія групы з асабліваў клясава-соцыяльнай ідэалёгіяй. Клясамі інтарэсамі гэтых груп азначаюцца і іх адносіны да беларускай культуры, да пытаньня аб адраджэньні гэтай культуры.

Першая група—расійская дваранска-урядна-консэрватыўная. Да яе далучаліся агулам па наезджае—расійскае ці «тугэйшае» зрусіфікаванае беларускае грамадзянства, якое знаходзілася на дваржаўных пасадах. Гэта—патрыстычная група, досыць начыненая «істинно-руским» душком. Згодна з клясамі інтарэсамі дваранства, ідэалам «істинно-русской» інтэлігэнцыі зьяўлялася маскоўская культура часу красаваньня б. дваранска-царскай Расійскай імперыі, і ўжо поўдуг прынцыпу «вляікадваржаўнасьці» гэтыя «інтэлігэнты» з поўнаю вяпрыхільнасьцю адносіліся да беларускай культуры. У частковасьці, становішча менскіх чорнасоценных інтэлігэнцкіх кругоў выразна азначаецца полемікай проціў беларускага руху ў афіцыйных органах

друку дарэволюцыйнага часу і афіцыйнымі дакладамі на гэту тэму ў родзе напрыклад, дакладу Скрынчанкі аб беларускай мове з адмовай, нават, існавання такой мовы (1).

У рэволюцыйную эпоху паказаная інтэлігенцкая група знікла ўжо ў перыяд лютаўскай рэволюцыі, што зразумела само сабой. Цяпер «істинно-русские» інтэлігенты мінулага часу—запраўдна «быўшыя людзі», ня маючыя ніякай будучыны. Абнішчаўшы матар'яльна і згубіўшыя ўсё ў рэволюцыю, яны поўнаю душою ненавідзяць і Савецкі парадак, і Беларускаю культуру, але ня маюць магчымасці звярнуць ход гістарычнага працэсу і ў грамадзянска-політычных адносінах прадстаўляюць сабой зусім «струпянелую» масу.

„Ворагі свабоды шпачуцца паціху,
Чуюць, што надходзіць іх апошні дзень...
Страшна ў дзень расплаты: моляцца бяз дыху
І снуюць між намі, нібы мёртвых цень...”

Другая дарэволюцыйная інтэлігенцкая група ў Беларусі—так сама, як і першая, расійская, але буржуазна-лібэральная па сваёму складу і ідэалёгіі. Гэта—група расійскіх і часткова беларускіх арусіфікаваных дзеячоў, больш звязаных з гандлёва-прамысловымі кругамі, а таксама пазначная ў колькасным стасунку група мясцовай жыдоўскай інтэлігенцыі: некаторыя доктары, юрыстыя, больш-менш сьведомыя настаўнікі сярэдняй школы і інш. Тут быў ясна прыметным кацэдка-эсэраўска-меншавіцкі настрой. Як буржуазная па сваёму складу або цягнуўшая к буржуазіі, гэта група па сваім культурным імкненніям і сымпатыям не магла быць якой-небудзь іншай, як не расійскай, і аднолькава з чорнасоценнай групай няпрыхільна адносілася да беларускай мовы і беларускай культуры: імперыялістычная па сваёй істоце буржуазія ня можа спагадаць разьвіццю дробна-нацыянальных культур. З гэтай самай групы ў перыяды нямецкай і польскай окупацый Меншчыны і выходзілі застрэльшчыкі проціў беларускай мовы і беларускай культуры. Невадарамна ў час польскай окупацыі старшыня б. Мейскай Земскай управы, потым дырэктар *Савецкага Беларускага Політэхнікуму*, цяпер знаходзячыся ў Туркестане *эс-эр* М. К. Ярашэвіч, *прывітаючы пана Пілсудзкага*, разам з тым робіць выступленьне проціў беларускай мовы. Для расійскай буржуазіі, нават, польскай імперыялістычнай культура аказваецца куды больш жаданай, чымся сялянская культура беларуская. Паміж дваранскай і буржуазнай ідэалёгіяй аказваецца блізкая чорнасоценная роднасьць.

У час лютаўскай рэволюцыі, калі буржуазія зьявілася кіруючай грамадзянскай клясай, і ў політычным жыцці атрымалі перавагу эс-эры і меншавікі, калі лібэральна-буржуазная інтэлігенцыя ў Беларусі, як і агулам у б. «керанскай» Расіі, гатовілася стаць кіруючай інтэлігенцкай групай, тады, канечна, на доўгі час спынілася-бы нормальнае разьвіццё беларускай культуры.

Але пролетарская рэволюцыя, якая зруйнавала буржуазію, як клясу, раскідала і буржуазна-лібэральную інтэлігенцыю.

Вядома, нельга адмаўляць таго факту, што і цяпер, пасля разгрому буржуазнай клясы, некаторыя буржуазна-лібэральныя інтэлігенцкія адзінкі прадаўжаюць, як спацы, іграць ролю ў тых ці іншых савецка-культурных установах, у частковасьці, у вышэйшай школе, праводзячы тут паступова лінію супраціўленьня разьвіццю беларускай культуры, і, нават, аказваючы ўплыў на партыйныя элементы (здаецца, што буржуазна-лібэральным блывам тлумачацца і няпрыхільныя адносіны да беларускай культуры з боку некаторых партыйных таварышоў, аб якіх гаворыцца ў рэволюцыі

партыйнай конфэрэнцыі); нельга адмаўляць і таго, што буржуазная класа яшчэ не разгромлена канчаткова, а новая эканомічная палітыка, як быццам, адчыніла некаторыя магчымасці перад буржуазіяй дробнай; аднак барацьба проціў буржуазнага ладу да яго канчатковага зруйнавання зьяўляецца прынцыповым заданнем пролетарскай класы, ад якой ён ня можа адхіліцца пры ўсякіх умовах, і дзеля таго ніякія захады адзіночных буржуазных элементаў спыніць поступ пролетарыяту ня могуць мець выдатнага значэння.

Буржуазная інтэлігенцыя ў сваёй масе цяпер, калі ня зусім струпяне-ла, то на меншай меры знаходзіцца ў становішчы частуповага паралюшу.

Трэцяя інтэлігенцкая група ў дарэволюцыйнай Беларусі гэта—польская інтэлігенцкая група—часткова феадальна-панская, часткова буржуазная па свайму складу, але адналькова польская па вобліку і польская па культурным спаданьням. Ідэалам гэтай групы зьяўлялася польская культура часу красаваўня Рэчы Паспалітай. Як пераважна арыстакратычна-панская, польская інтэлігенцыя, як агульмае правіла, трымалася няпрыхільных адносін да беларускай культуры—культуры „хлопскай“ і ў значнай меры «ўсходняй».

У час белапольскай окупацыі Беларусі ў 1919—1920 гг. польская інтэлігенцыя стала іграць значэнне кіруючай грамадзянскай групы, але ў гэты час якраз і выявіўся яе праўдзівы кірунак у беларуска-нацыянальна-культурным пытанні. Хоць белапольская окупацыйная ўлада і прымушана была прызнаць беларускую мову, як дзяржаўную, і лічыцца з беларускім культурным рухам, але польская інтэлігенцыя ўпарта трымалася тагтыкі супраціўленьня гэтаму руху і йшла па сыцежкам расійскіх чорнасоценных інтэлігентаў. І невадарэмна, што ледзь ня першым застрэльшчыкам проціў дзелячоў беларускага руху ў час окупацыі зьяўляўся выдатнейшы прадстаўнік польскай інтэлігенцыі школьны інспектар Краус.

Панаваньне польскай інтэлігенцкай групы ўва Ўсходняй Беларусі было зусім кароткачасным...

Паны заганіцу

Давай бог ногі...

Гром... навальніца...

Босым дарогу...

Паўцякалі? Ну, так што-ж!

Так было ў ліпні 1920 году... Цяпер у Ўсходняй Савецкай Беларусі няма, нзват, рэшты польскай феадальна-буржуазнай інтэлігенцыі, як няма і польскіх паноў.

Паном даволі служыць...

Цяпер паны гаспадарыць у Заходняй Беларусі і там вядуць барацьбу з беларускімі культурнымі дзелячамі і ўстановамі. Але блізка, здаецца, той час, калі сама сабою струпянее і польская панска-буржуазная інтэлігенцыя. Тады, бязумоўна, народзіцца пролетарская польская інтэлігенцыя, якая іншым спосабам азначыць свае адносіны да культур нацыянальных меншасцяў; аднак пакуль што такой інтэлігенцыі не нарадзілася, нават, у Савецкай Беларусі, дзе маюцца толькі адзінкі польскія пролетары-інтэлігенты.

Адмечаныя тры інтэлігенцкія групы дарэволюцыйнага часу, як магчыма азначыць, характарызуюцца адмоўнымі адносінамі да беларускай культуры і ў ніякім разе ня могуць быць прызнаны беларускімі або, нават, проста спаданымі да Беларусі.

Ня дзіва, што пры такім настроі кіруючых інтэлігенцкіх груп ёвола разьвівалася або зусім не разьвівалася дарэволюцыйнага часу беларуская культура—культура селяніна.

Але ў глыбі народнай гушчы,
 Ў адвечнай дзебрыне наўкруг,
 Паціхай рос валод магушчы,
 Паўстанці ў ёй ўздымаўся дух.

Цяпер мы проста падыходзім да пытання аб беларускай інтэлігенцыі—да рэвалюцыі 1905 г. нельга прымеціць існавання ў Беларусі ўласна беларускай інтэлігенцыі. Тады былі толькі адзіночкі беларусы-інтэлігенты, як, напр., Ф. Багушэвіч, Ян Няслухоўскі і інш.—выхадцы з ровных грамадзянскіх станаў. Пасля рэвалюцыі 1905 г. першы раз беларусы выступалі як арганізаваная грамадзянская група, маючая культурны задальні і інтэлігенцкі воблік. Гурток „Нашае Нівы“ можна прызнаць першым гуртком беларускіх інтэлігентаў. Але рэакцыя 1907—1914 гг. спыніла развіццё беларускага руху, і аж да рэвалюцыі 1917 г. беларуская інтэлігенцкая група заставалася вельмі памногалікавай па сваёму складу й ня мела выдатнага значэння.

Рэвалюцыя 1917 г. дала магчымасць беларускім дзеячам ужо з лютага выйсці з падполья або вярнуцца з Сяміры, а ад часу пролетарскай рэвалюцыі, з кастрычніка, адчыніўся поўны прастор для беларускай культурнай працы.

Дзе быў пустыр, дзе быў палыч,
 Дзе ветры сіверу стагналі;
 І шыр прывольную раўніч
 Туманам змрокі адзвалі;
 Дзе енк цяжарнае жалбы
 Народу знішчанага чуўся—
 Ў агні влікай барацьбы
 Ўстаў край—Савецкай Беларусі.

(Ц. Гартны)

У Беларусі толькі й можа існаваць і развівацца беларуская інтэлігенцыя, *толькі* цяпер яна *і* мае будучыню.

Аб беларускай—неврусіфікаванай і непольшчанай інтэлігенцыі, а запраўдна беларускай—і можа быць мова, калі ставіцца пытанне аб развіцці беларускай культуры.

Якая-ж будучыня стаіць перад гэтай інтэлігенцыяй, па якому яна пойдзе шляху?

Прадпасылкі для азначэння будучыні дзеячоў беларускай культуры даны ў мінулым—у фактах узнікнення беларускага нацыянальнага руху.

Да гэтага руху можна падыходзіць з розных пунктаў пагляду.

Напр., гр. Ф. Турук у сваёй кніжцы «Белорусское движение» разглядае беларускі рух па схеме: спачатку інтэлігенцыя, потым сялянская маса. Для яго ва ўсім беларускім руху аж да 1906 г. падасновай гэтага руху зьяўляецца інтэлігенцыя, гуртаваўшаяся галоўным чынам каля „Беларускай Сацыялістычнай Грамады“. «К концу 1906 г.» , зацвярджае гр. Ф. Турук, «Б. С. Г. становіцца не толькі «застенковой» інтэлігентскай арганізацыяй, но и крестьянской: к ней постепенно примыкают и рабочие (минская и виленская рабочие организации) и чисто народная деревенская интеллигенция, народившаяся за эти годы» (стр. 15).

Трэба заўважыць, што такая графарэтная схема прымячаецца ня толькі ў Турука, але ў некаторых іншых асоб, якія пісалі аб нацыянальна-культурным руху беларускага народу.

Наколькі правільна з марксысцкай методолёгіі падыходзіць «патурукаўску» да разгляду узнікнення нацыянальнага руху, аб гэтым магчыма

вясці асабістую размову, але ў адносінах да беларускага нацыянальнага ўздому лічыць яго в пачатку толькі інтэлігэнцкім ўдывам—проста памылкова.

Правільна надыходзіць да гэтага пытання с. Зьмітрок Жылуновіч у артыкуле «Два бакі беларускага руху». Ён асабліва адмячае ўдзел у гэтым руху з боку шырокіх працоўных кругоў у самым пачатку яго ўзнікнення. «Звычайна ў гісторыі іншых народаў, хоць бы латышоў і літоўцаў ці другіх, гэту сітуацыю выкарыстоўвалі не працоўныя гуршчы, а інтэлігэнцыя, дробная буржуазія ды разначынцы. У беларусаў... атрымалася так, што нямінуць ў гісторыі кожнай нацыі *тэрмін нацыянальнага ўздому паў на працоўныя слаі беларускага народу**). Гэта ў свой чарод прывяло да таго, што беларускі нацыянальна-культурны рух зьліўся з сацыялістычным рухам і сумесна в ім захапіў беларускую сялянскую і рамесніцкую інтэлігэнцыю. Рэдкія адзінкі дробна-буржуазнай інтэлігэнцыі, якія прынялі ідэю адраджэньня беларускага народу, яго культуры, *ня гралі значнае ролі*. У 1905-1906 гг., калі бурліў вызваленчы рух, які прайшоў па ўсёй царскай Расіі, пачынаючы лік дробна-буржуазнай культурніцкай інтэлігэнцыі зусім растуў у грамадзе перадавой сялянскай і месціцкай моладзі. Апошняя шырока захапілася нацыянальна-сацыялістычным рухам і паступова пачала падбіраць яго пад свой уплыў. Свае поэты, свае культурна-асьветныя гурткі, аматарска-тэатральныя таварыствы ясна сьведчылі за тое, што беларускі вызваленчы рух датыкае галоўным чынам самыя нівы і ў той самы час самую базу беларускага народу—сялянства і рамесніцтва з сельскай інтэлігэнцыяй у асобе сельскага настаўніка, паштовага чыноўніка, лясніка і інш.»

Такім спосабам, беларускі рух утварыўся на грунце ўздому працоўнай грамадзянскай стыхіі.

Беларуская інтэлігэнцыя выйшла ад нівоў грамадзянства, в гуршчы работніцка-сялянскай масы.

Іначай і быць не магло. Справа ў тым, што самы беларускі культурны рух стаў нарастаць і разьвівацца ў момант вялікага сацыяльна-рэвалюцыйнага руху—у той момант, калі стаў выступаць на гістарычнай сцэне, як актыўная сіла, чацьвёрты грамадзянскі стан—рабоча-сялянская маса.

Канечна, сьціслая класіфікацыя грамадзянскіх класаў і груп—ня што іншае, як чыста штучнае адцягненьне. У рэчавістасьці, заўсёды да тэй ці іншай грамадзянскай класы далучаюцца чужыя наносныя элемэнты. Асабліваю магчымасьць адцягненьня для гэтага далучэньня рэвалюцыйная эпоха, калі ўсё грамадзянства выходзіць в раўнавагі і знаходзіцца ў стане кіпучага бушаваньня, калі няма яшчэ зусім выкрышталізаваўшыхся груп, а цэлыя грамадзянскія групы ці, нават, адзіночныя асобы ўхіляюцца выкарыстаць чужыя лезунгі для дасяганьня сваіх уласных мэт. Так запраўдна і адбылося ў беларускім нацыянальным руху. Адгэтудь прылучаюцца да беларускага руху такія асобы, як «абшарнік Скірмунт, княгіня Радзівіл, гэнэрал Кандратовіч і да іх падобныя», адгэтудь і зьяўляюцца два бакі, два кірункі беларускага руху, аб якіх гаворыць с. Жылуновіч, адзначаючы іх, як кірункі пролетарскі і буржуазна-рэакцыйны.

Характарызуючы буржуазна-рэакцыйную ідэалёгію, с. Жылуновіч так азначае яе мэты: «праз беларускую культуру да беларускай буржуазна-белгвардзейскай дзяржаўнасьці, праз незалежнасьць Беларусі да прыгону над беларускім працаўніком і селянінам».

* Курсіў мой. М. Ё.

Да гэтага азначэння магчыма далучыцца, толькі з некаторымі дадаткамі, у гэткай, прыблізна, формулёўцы: праз беларускую культуру да *рацыйскай* ці *польскай* буржуазна-белагвардзейскай дзяржаўнасці, праз незалежнасць Беларусі да прыгону над беларускім працаўніком і селянінам і *над іх уласнай беларускай культурай*. Запраўдна: у Беларусі не магло быць *беларускай* буржуазна-белагвардзейскай дзяржаўнасці, бо беларуская буржуазія была ці зрусіфікаванай ці спольшчанай, а што беларуская культура не магла быць метаі буржуазна-рэакцыйнай групы, гэта з неабходнасцю вынікае з факту супярэчнасці класавых інтарэсаў паміж буржуазіяй і працуючай класай, бо для апошняй уласная культура зьяўляецца магучым сродкам у развіцці класовай самасьведомасці.

У час окупацыі, калі йшла барацьба паміж буржуазнай белагвардзейшчынай і пролетарыятам, бывалі моманты, калі здавалася, што ўва ўсходняй Беларусі атрымлівае перавагу буржуазная класа, і тады ў беларускім руху выразна выступалі чужыя нізовай народнай стыхіі наносныя элементы.

Але гэтыя элементы павінны былі адыйсці ад галоўнага русла беларускага руху.

Дарэмны ўсе старанні ўпартыя й патугі
Зблудзіць той рух жывы на бляск абманны.

Сілаю неабходных законаў гістарычнага процэсу ў Савецкай Беларусі ў вялікай барацьбе за вызваленне перамог рабоча-сялянскі пролетары.

Гэтым азначаецца і твар нараджаючайся беларускай інтэлігенцыі. Яна павінна быць інтэлігенцыйнай рабоча-сялянскай. Інакш ня будзе й быць ня можа. Ніякая другая інтэлігенцыя ня мае ў Савецкай Беларусі пад сабой рэальнага эканамічна-соцыяльнага ґрунту.

Ядро гэтай інтэлігенцыі—тыя беларусы культурнікі, поэты і пісьменьнікі, якія выйшлі з працуючай сялянска-рабочай гущы. Да іх далучацца і ўжо далучаюцца маладыя беларускія культурныя сілы. У вышэйшых вучэбных установах Беларусі, у тэхнікумах, рабфаках утвараюцца новыя беларускія інтэлігенты.

Ты моладзь смела і магутна,
Ты—волі лепшай будаўнік...
Ты на ўспамогу йдзеш грамадай
На вьмену тым барацьбітам,
Што век таміліся за кратай
І вольны сьвет здабылі нам.

Яснымі рысамі азначаецца і ідэйны настрой гэтай маладой беларускай інтэлігенцыі—яе ідэявая плятформа. Ц. Гартны кажа:

Мы выйшлі з грамадае смуроднае магчыны,
Дзе нас жыцьцё мінулае трымала,
І з ног сваіх страсылі яго мы парушыну,
Якой яно нам вочы засыпала.

Нам шлях вядзе да ясных метаў сьветлай волі,—
Туды, дзе ў гучным грукале пяронаў
На вьмен пакоры й двікіх гвалтаў заступае
Ўледар жыцьця—Ўсясьветная Камуна.
На бляск ле, на воў, ад сну нас паўзнімаўшы,
Мы йдзем няўпывнымі, як хвалі мора,
Ў ей адной мы бачым Будучыну нашу,
Аб ей адной няўмоўчна мы гаворым.

(„Па дарозе да будучыны“).

І М. Чарот чакае «прыходу сусветнай восені» («Ільвём к прыгожа-свеглай далі»), а Александровіч А. «п'яны надзеяў магутна-багатай»:

Што на сьведзе працоўны люд будзе ўладар,
Што настане дзень гэтага сьвята.

(«Рапіца»).

І да выхаду першага нумару «Полымя», дзе так ясна, так яскрава выявіўся сьветагляд беларускіх пролетарскіх поэтаў, праўдзівых правадуроў беларускай пролетарскай інтэлігенцыі і запраўдных выразнікаў яе настраю і начуцьцяў, тыя самыя ноты чуваць ва ўсёй пролетарскай літаратуры часоў рэволюцыі.

Вось чаму й беспартыйны poeta Я. Журба, склікаючы на вялікае змаганьне працуючыя масы ўсяго сьвету, піша яшчэ ў 1920 г.

Грымце-ж, як буры, пяруны
На ўвесь сьвет, працоўныя струны!
Ўсясьветных рабочых склікайце
І сьвет з ланцугоў вываляйце!

Ён выразна прызнае сябе „сябром камуны вялікай“.

Да гэтых слоў можа далучыцца кожны працоўны беларус — селянін і рабочы.

Беларуская рабоча-сялянская інтэлігенцыя ня можа ня быць *інтэрнацыяналістычнай і камуністычнай* па сваім ідэяму настрою, па сваім канчатковым мэтам. Тут паміж правадырамі камуністычнай партыі і прадстаўнікамі маладой беларускай інтэлігенцыі ня існуе ровніцы. Дзеля таго беларуская інтэлігенцыя, як такая, і *ня можа быць нацыяналістычнай*, а ўсякія нацыяналістычныя элементы знаходзяцца ў супярэчнасьці з пролетарскім рабоча-сялянскім сьветаглядам.

Але гэта толькі адзін, праўда вельмі важны і істотны, але яшчэ ня вычэрпваючы справы бок праблемы.

З пролетарскай прыроды сучаснай беларускай інтэлігенцыі, у згоднасьці з прынцыпамі камунізму, узнікае вельмі важны вывад, датычны да лініі трымазья беларускага пролетарыя-інтэлігента ў вырашэньні пытання нацыянальнай культуры.

Каб быць рабоча-сялянскай інтэлігенцыяй, маладая беларуская інтэлігенцыя павінна цвёрда стаяць на грунце мясцовай беларускай рабоча-сялянскай культуры, павінна быць *нацыянальнай* у вышэйшым сэнсе гэтага слова. Ня будучы *нацыянальнай*, беларуская інтэлігенцыя ня будзе рабоча-сялянскай, адхіліцца ад нізавой стыхіі грамадзянства і, як вынік, адхіліцца і ад інтэрнацыяналізму. Тут, у Беларусі, паміж нацыянальна-культурным рухам і рухам інтэрнацыянальна-політычным — залежнасьць ўзаемна-проста.

Дзеля таго й мае асабліва важнае значэньне, каб беларуская інтэлігенцыя і гаварыла і думала па сваёй рабоча-сялянскай мове. Запраўдна, немагчыма, к прымеру, і прадставіць сабе цяпер расійскага інтэлігента, які гаварыў-бы і думаў пафранцуску, як такая недарэчнасьць была ў XVIII і пачатку XIX в.

Вось чаму для беларуса-інтэлігента заўсёды захаваюць сваё значэньне залатыя словы Янкі Купалы:

Магутнае слова, ты, роднае слова!
Са мной ты на яве і ў сьне;
Душу мне затрэсла пагудкаю новай

Ты песень наўчыла мяне.
 Загнанае слова, ты, роднае слова!
 Грымні-ж над радзімай зямлёй:
 Што родная мова, хоць бедная мова,
 Мілей над багатшай, чужой!

Дзеля таго ёй неабходна, каб беларус-інтэлігэнт цаніў сваю родную беларускую літаратуру, хоць і маленькую, як каза «Антон Белорусс» у сваім выпадзе проціў беларускай школы (гл. папяр. № «Польмя», арт. «Беларуская школа, як фактар культуры беларускага пролетарыяту»),—маленькую ў параўнаньні з «вялікай» расійскай, але ўзросшую ледзь ня выключна на рабоча-сялянскай глебе і адбываючай быт, кастроі й пачуцьці селяніна (уся «народніцкая» літаратура) і рабочага (Ц. Гартны, М. Чарот), чаго нельга казаць аб вялікай расійскай літаратуры—літаратуры, у сваёй пераважнай частцы, дваранскай і буржуазнай. Запраўдна, расійская літаратура ўсяго XIX ст. для сучаснага пролетарыя можа мець значэньне толькі як матэрыял для гісторыі расійскай культуры, або з тэхнічнага боку, як выдатныя ўзоры прыгожага пісьменства. Канечна, нельга казаць таго самага аб такіх пісьменьніках, як Максім Горкі, творы каторага ёй павінны былі-б вварочваць на сябе галоўную ўвагу—чаго, аднак, няма—у сучаснай пролетарскай школе. Творы М. Горкага, як і беларуская літаратура, гэта—аднака прабудзіўшайся нізовай народнай стыхіі. І ня дзіва, што калісь-та выдаваўшыся ў м. Капылі Слуцкага павету беларускі рукалісны журнал „Голас Нізу» атрымаў, згодна з паказаньнем Ф. Турука, «самую лепшую атэстацыю Максіма Горькаго» (Белорусское движение, стр. 15).

Такім спосабам новая беларуская інтэлігэнцыя ня можа ня прыняць актыўнага ўдзелу ў працэсе ўтварэньня нацыянальнай культуры беларускай сялянска-рабочай клясы. Пытаньні нацыянальнай культуры павінны для яе стаць у роўнай вышынні з пытаньнямі інтэрнацыянальнай будовы рабочай камуны.

Сказаным, здаецца мне, досыць выразна адзначаецца шлях і найменне маладой беларускай інтэлігэнцыі...

Гэта—ня «зьмена вех», а лёгкім вынік з яе клясавай прыроды й з фактараў беларускага руху.

Урэшце адно запытаньне: як-жа будзе з рэштамі інтэлігэнцкіх груп дарэволюцыйнага часу? Ці яны прымуць спагадны нахіл у адносінах да ўтварэньня новай беларускай рабоча-сялянскай культуры?

Тут можа быць мова толькі аб адзінках-інтэлігэнтах мінулага часу.

Прад найбольш жывьцёвымі адзінкамі, якія ня струпяюць са сваімі групамі, стаць заданьне зрабіць дзьве «зьмены вехам». Як быццам «зьмена вех» у пролетарскім кірунку сярод найбольш жывьцёвых адзінак цяпер і прыкмячаецца, але другая «зьмена»—у беларускім сялянска-рабочым кірунку зьяўляецца лёгкім вынікам з першай. Калі напісаць «і»—трэба дапісаць і кропку.

М. Байкоў.

Новая беларуская поэма.

Якуб Колас. Новая Зямля.

(Белар. кооп. выд. т-ва „Савецкая Беларусь“. Менск 8^о, 284 стр.).

Першае пытаньне, якое можа зьявіцца ў адносінах да новага літаратурнага твору — гэта пытаньне аб родных або падобных яму зьявах ў літаратуры.

Калі падыходзіць з гэтым пытаньнем да новай поэмы беларускага паэта Якуба Коласа—К. Міцкевіча, якая толькі-што выдадзена выдавецтвам «Савецкая Беларусь»,—яго поэмы «Новая зямля»,—дык як-бы адразу, аглядаючы зьявы мінуўшчыны, думка сьмянецца на монументальных творах двух вядомых пісьменьнікаў, двух знаёмцаў мінулага стагодзьдзя: творах расійскага паэты Пушкіна, асабліва на яго рамане «Евгеній Онегин», і польскага паэты, славуэта пэўкі беларускага пісьменьніка, Адама Міцкевіча, такіх яго творах, як «Pan Tadeusz» і, часткова, «Dziady».

Ідэя параўнальна паміж творамі Я. Коласа і А. Пушкіна ня нова. Гэтая ідэя, напр., прыметна выступае ў Карскага ў яго III т. «Белорусы». Тут Карскі робіць параўнаньне паміж поемай Коласа «Сымон Музыка» і рэмавам «Евгеній Онегин» з боку іх будоўлі — «построения», знаходзячы для сябе падставу ў тэй акалічнасьці, што «Колас стал пісаць свое произведение отдельными частями с большими перерывами, с 1911 г. и закончил его только в 1918 г.» («Белорусы», т. III, II. 1922., стр. 305). Параўнальна паміж творамі Пушкіна і Міцкевіча з аднаго боку і адрыўкамі поэмы Коласа, якія былі надрукаваны ў часопісах дз 1921 г.—з другога, проста робіць М. Гарэцкі ў другім выданьні сваёй «Гісторыі беларускае літаратуры» (стр. 160: «апісаньні на сваёй сіле стаяць побач з вялікімі творамі, як «Евгеній Онегин» А. Пушкіна і «Pan Tadeusz» А. Міцкевіча»).

Калі трымацца крытыка-літаратурнай мэтоды Карскага (робім націск на слоўе «калі»), дык у нас ужо ў парадку напісаньня твораў маюцца некаторыя падставы для параўнальна паміж раманам «Евгеній Онегин» і поемай «Новая Зямля»: як і «Сымон Музыка», новая поэма славуэта беларускага паэты напісана з перапынкамі.

Тут, на падставе зьвестак, атрыманых ад самога аўтара, магчыма заўважыць наступнае.

Свой твор Я. Колас пачаў пісаць яшчэ ў 1911 г., калі ён быў у Менскім вастрозе. Тады былі напісаны гэтыя разьдзелы поэмы: I. «Лясьнікова пасада», II. «Раніца ў падзелю», III. «За сталом», IV. «На першай гаспадарцы», V. «Пяробары», VI. «Дзядзька-кухар», VII. «Сьмерць лясьнічага». XXVII. «На дарове ў Вільню», XXVIII. «Дзядзька ў Вільні» і XXIX. «На замкавай гары» і пачаты пісаньнем XIV разьдзел—«Дырэктар».

Потым дзеля ровных акалічнасцяў, галоўным чынам, сусветнай вайны, праца спынілася аж да 1919 г.

У 1919 г., знаходзячыся „далёка ад межаў родных“, у Курскай вёсцы аўтор зноў пачаў пісаць пра «родны край». Талы быў напісаны XVIII разьдзел—«Зіма ў Парэччы».

Да 1920 г. належыць XIX разьдзел—„На рэчцы“.

У 1921 г., калі аўтор знаходзіўся ўжо ў ачыпе, напісаны разьдзелы: IX. «Новы лясьнічы», X. «На панскай службе», XIII. «Падгляд пчол», XXI. «Таёмныя гукі», XXII. «На глушцовых токах», XXIII. «Панская пацеха» і XXIV. «Вялікдзень».

У 1922 г. зьявіліся разьдзелы: XI. «Дведаў човен», XII. «Сэсія», XIII. «Начаткі», XVI. «Вечарамі», XVII. «Воўк», XX. «Коляды», XXV. «Летнім часам» і XXVI. «Агляд зямлі» і скончаны пісаньнем XIV разьдзел—«Дырэктар».

Урэшце ў 1922—1923 г.г. быў напісаны канчатковы разьдзел—«Сьмерць Міхала».

Неадначасна зьяўляліся разьдзелы поэмы і ў друку, у часопісах.

У «Нашай Ніве» за 1912 г. былі надрукаваны «Лясьнікова пасада» і «Раніца ў пядзелю».

Потым ужо ў 1918 г. у «Вольнай Беларусі» друкуюцца: «На дарозе ў Вільню», «Дзядзька ў Вільні», на «Замкавай гары» і «Сьмерць лясьнічага».

Шэраг разьдзелаў зьяўляецца ў друку ў 1921 і 1922 г.г.—у часопісе: «Вольны Сьцяг»—разьдзелы: «Пярэбары», «Зіма ў Парэччы» і «На рэчцы», і ў часопісе «Адраджэньне» разьдзелы: «Каля зямлянкі», «Новы лясьнічы», «Падгляд пчол» і «Дзядзька-кухар».

Да гэтага часу зусім не друкаваліся: «За сталом», «На першай гаспадарцы», «На панскай службе», «Таёмныя гукі», «На глушцовых токах», «Панская пацеха», «Вялікдзень», «Дведаў човен», «Сэсія», «Начаткі», «Вечарамі», «Воўк», «Коляды», «Летнім часам», «Агляд зямлі», «Дырэктар», «Сьмерць Міхала».

Калі з погляду парадку напісаньня параўнаць поэму Я. Коласа з повесяцью А. Міцкевіча «Pan Tadeusz», дык прыметнай падобнасьці паміж імі ў гэтых адносінах мы ня ўгледзім. Як вядома, А. Міцкевіч пачаў свой галоўны твор у канцы 1832 г. і скончыў яго ўжо ў пачатку 1834 г. (гл. K. Król i Jan Nitowski. *Historia Literatury Polskiej*, s. 299). Больш падобнасьці да працы Коласа ў гэтых адносінах мелі б «*Dziady*» А. Міцкевіча.

Але, агулам кажучы, парадак напісаньня тэй ці іншай літаратурнай працы, хоць і мае некаторае значэньне для літаратурнай крытыкі, аднак сам па сабе яшчэ не дае пэўнай асновы для параўнаньня паміж літаратурнымі творамі. На недахват крытыка-літаратурнай мэтоды Карскага, у частковасьці, добра паказана с. Ул. Дзяржынскім: «шукваючы падабенства на падставе гэтых даных, мы натрапім урэшце ўтоесаміць кітайскую літаратуру з Байранам!» (гл. *Полымя*, № 2, стр. 121).

І калі пры чытаньні поэмы Я. Коласа ў нас узнікае думка аб творах А. Пушкіна і А. Міцкевіча, то тут для параўнаньня маюцца больш грунтоўныя асновы, чымся тыя, на которых знойшоў для сябе падставу вядомы вучоны. І справа тут ня ў апісаньнях, як лічыць М. Гарэцкі, а ў тым месцы, якое займае поэма «*Новая зямля*» ў разьвіцьці беларускае поэзіі. Нашу думку мы маглі б выразіць гэтым спосабам: як «Евгений Онегин» адзначае сабою пачатак росквіту творчай сілы вялікаруускага народу і зьяўляецца першым монументальным творам расійскай поэзіі, а «*Pan Tadeusz*» з пэўным правам можна назваць першай і разлі-

з тым адзінай эпопэяй у польскай літаратуры, творам выдатнейшага поэтыцкага мастацтва, у якім знайшлі для сабе праяву здольнасці польскага паэру, так і поэма Якуба Коласа, адбіваючы ў поўнай меры росквіт сіл і здольнасцяў беларускага народу, адчыняе сабою новую, так казаль, добу ў развіцці беларускай літаратуры,—*добу апрацоўкі монуменальных твораў беларускай поэзіі.*

Магчыма зусім аб'ектыўна зацьвердзіць, што да гэтага часу чаго-небудзь зусім падобнага да твору Я. Коласа ў беларускай літаратуры не зьяўлялася.

Яго поэма—монументальнейшы поэтычны твор у беларускай мове і ў гэтых ужо адносінах—выдатнейшая зьява ў галіне беларускай поэзіі. Ня кажучы ўжо аб разьмеры поэмы—разьмеры раўным разьмеру твораў Пушкіна і А. Міцкевіча,—гэта поэма па шырыні абмалёўкі беларускай прыроды і беларускага быту, па колькасці выведзеных тут беларускіх тыпаў (пань, падпанкі, ляснікі, сяляне, кабеты, дзеці) і абмалёваных тут абставінах беларускага жыцця (фольварак, вёска, горад), па лічбе твараў і душ—ня ведае роўнага сабе твору. У гэтых адносінах, нават, твор самога Я. Коласа «Сымон Музыка» зьяўляецца толькі прэлюдыяй да яго галоўнай поэмы.

Такім чынам «Новая зямля»—гэта «не аб'ядненне расказаў в духе расказаў Пшчёлкі», як вельмі неасцярожна й наіўна кажа Карскі ў III т. «Белорусы», а сапраўдна монументальны твор беларускай поэзіі, падобны па свайму значэнню ў гісторыі развіцця беларускай літаратуры да твораў пачынальнікаў расійскай і польскай літаратуры ў час іх красаваньня.

Поэма Я. Коласа зьявілася прыблізна на 100 год пазьней ад вялікіх поэтычных твораў расійскай і польскай літаратуры, як і сам беларускі народ толькі цяпер пасьля доўгага замятаду выступіў на сцэне гістарычнага жыцця, як роўны з сваімі суседзямі, сваімі братамі.

Часам параджэння поэмы азначаецца перш-па-перш думы і настроі аўтора.

Свой твор аўтор пачаў пісаць у эпоху рэакцыі, калі суровы сівер сваім холадам як быццам яусім спыніў пачатую вясну беларускага народу, і сам аўтор быў у вострае; поэма стала зноў пісацца ў 1919 г., калі абшары Беларусі знаходзіліся пад пятою паноў захопнікаў.

У цяжарных політычных абставінах Беларусі ляжыць прычына выяўленьня аўтарам асаблівай любові да сваёй роднай зямлі і ў 1919 г., калі сталовішча ў Беларусі было асабліва цяжарным, аўтар піша:

«О, родны край, о, край пакуты,
Нягодай цяжкаю прыгнуты,
Калі-ж ты збудзеш сваё гора,
Што і цяпер тым, як і ўчора.
Як і даўней, цябе зьнішчае
І горкім смуткам ачыявае?.. (XVIII р., 155 стр.).

Уся поэма дыша глыбокім надцяжальным настроем, аднак нотаак смутку ўжо ня чуваць у разьдзелках, якія напісаны ў 1921—1923 гадох у Саўецкай Беларусі, калі сапраўдна тут пачалася вясна беларускай культуры.

Часам параджэння беларускай поэмы азначаецца і *ідаолёгічны яе бок*—ідаолы і імкненьні яе гораяў, як, само сабою разумеецца, і выведзеньня ў ёй тыпы.

Тут, у адносінах да ідаолёгічнага боку, дадушчальным і адзіночна-правільным зьяўляецца толькі *марксыцкі* падход, і ўсе іншыя падходы ня маюць ніякай навуковай вагі.

З пункту погляду марксыцкай літаратурнай крытыкі і ідэолёгія аўтара, і ідэйны зьмест літаратурнага твору неабходна азначаюцца эканамічнымі і валежнымі ад гэтых апошніх класава-соцыяльнымі фактарамі, якія дадзены ў тую ці іншую эпоху. Кожны поэта ёсьць поэтам сацыяльнай статэкі і дыпамікі сваёй эпохі й сваёй класы. Гэтую думку Валеры Брусаў выражае ў кароткай формуле: «Поэзия—всегда выражение своего времени» («Вчера, сегодня и завтра нашей поэзии», стр. 45). Нават для буржуазнага В. Брусавы зьявіўся «бавязковым «марксыцкі» погляд! І здаецца, што вельмі блізка стаіць да гэтага навуковага погляду сам Якуб Колас, калі ён кажа ў самым пачатку сваёй поэмы:

«Ніхто в граніц сваіх ня выйдзе,
З законаў, жыцьцем напісаных...» (1 р., 5 стр.).

Ня дзіва, адгэтуль, што ў творах А. Пушкіна знайшла адбітак дваранская ідэолёгія і абмаляваны быт расійскай дваранскай класы пачатку мінулага стагодзьдзя, а А. Міцкевіч зьяўляецца поэтам і ідэолёгам польскай шляхты.

Падзеі, апісаныя ў поэме Коласа, як ён сам заўважае, адносяцца к часу 1890—1900 гадоў (увага на стр. 4).

Якраз у гэты час пачала выступаць на гістарычнай сцэне, як актыўная грамадзянская сіла, сялянская класа.

Сам Колас прыналежыць да гэтай класы. І вось, увядзены ў сваю поэму ў значнай меры аўтабіяграфічны элемент, апісваючы тыя падзеі, якія запраўдна адбываліся ў беларускай вёсцы, ён выступае перад намі, як поэт працуючай сялянскай класы.

Галоўныя персанажы поэмы—«знаёмыя» ці, дакладней кажучы, «родныя» аўтору, гэта—беларускія сяляне-бедакі.

Поэта кажа ў пачатку VI-га разьдзелу сваёй поэмы:

Я буду рады, калі ўдасца
Маім знаёмым ў вашай ласцы
Хопь на кароценькі часочак
Заяць хоць цэсьвенькі куточак.
Жыцьцё іх, праўда, няцікава
Пра іх нідзе ня ходзіць слава,
Аб іх гісторый не складаюць,
Пра іх і песень не сьпяваюць...
Каротка памятка аб людзе,
Аб простым людзе. І такая
Ўсім бедным доля выпадае:
Прайсці свой круг, прамарнавацца
І невядомымі застацца
Ды быць забытымі тут ўсімі—
І сваякамі, і чужымі... (45 стр.).

Поэта жадае захаваць памятку аб гэтым простым людзе—запісаць аб тым, што праходзіла праз яго ўласнымі вачыма ў дні вясны яго жыцьця—і гэта жаданьне спаўняецца дэсла таго, што зьмяняюцца абставіны сацыяльнага жыцьця і бедны, прсты народ перастае быць забытым, занядбалым народам і становіцца галоўным сацыяльным чыннікам эпохі.

Асяродкавая асоба дзеі, гэта—лясьнік Міхал.

Міхась... вы лепш смытайце самі
Пра палясоўшчыка Міхала:
Яго ўся воласьць наша знала!

Ён быў вядомы між панамі.
 Да што паны?! Сам князь Аптоні
 Ня раз з Міхалам веў размову.
 І знаў жа-ж службу ляснікову...

Міхал, як толькі ажавіўся,
 Тады-ж ад бацькі аддзяліўся,
 Бо стала пэсна. З тэй прычыны
 Хадзіў на сплаў Ён, на віціны;
 Разоў са два схадыў у Прусы.
 Куды ня трынаць беларусы!

Потым, калі «абрыдла гэта справа», звярнуўшыся на бацькаўшчыну,
 ён «быў пры падлоўчым на каморы».

Стары ляснічы пасваему
 Цаніў Міхала, як служаку:
 Гапнў усюды небараку...
 Ляснічы так казаў, бывала:
 Што-ж? добры конь і пягне дужа!

Пасья некалькіх год дзяржнай службы Міхал выбіваецца на нека-
 торы лепшы шлях:

Яму уважыў пан ляснічы...
 І сеў Міхал у страшнай дзічы,
 Дзе лес адвін, хмызьняк да поле.
 Да ветру посьвісты на волі...

За гаспадарку непарокам прымаецца Міхал на новым месцы.

Каня, кароўку расстараўся,
 Завёў сьвіней, дзьве тры авечкі;
 Тымчасам в доме для падмогі
 Антось прыехаў... (IV разьдз., 31 і н. стр.).

Антось, нежанаты брат Міхала, такі-жа безьвяземельны, як і сам Міхал,
 заўзяты пясгун дзяцей, добры таварыш іх пацех, «цягнуў ярэнца хле-
 бароба».

Навакол Міхала і Антосі стаяць другія члены сямейкі лясніка: маці
 —Ганна, вечна занятая «то каля печы, то на полі» («Жыцьцё жаночае та-
 кое»), і дзеці, Ёладзік, Алесь, Костусь, Юзік і Ганна.

Ня ўсьпеў Міхал з сваёй сям'ёй
 І пяць гадкоў спазнаць пакою,

як заклікае яго к сабе ляснічы і дае загад:

... Пу, чалавеча
 Зьбірай манаткі і ў Парэчча
 За добры час перабірайся... (V разьдз., 35 стр.).

У Парэччы, у балоце, у зруйнаванай гаспадарцы пачалося новае
 жыцьцё. Прані памі ў новы разьвінаецца малюнак гэтага працоўнага жыцьця
 і яго вадзікі і меншыя здарэньні: пажар хаты і жыцьцё каля зямлянкі,
 будова новага намяшканьня, узгадаваньне і пацехі дзяцей («Дзядзька-ку-
 хар», «Дзедзь човен»), пачатак вучэньня і прыезд настаўніка—«дырэктара»,
 хлапчука з суседняй вёскі («Дырэктар»), вяскэвыя працы, наезд гасьцей,
 сьвяты («Коляды», «Вялідзень»), гульні, зборы ляснікоў на «сэсію»
 варчму «цёткі Хрумы», іх удзел у панскіх пацехах і інш. аж да сьмерці
 асяродкавай асобы дзеі—лясніка Міхала.

Тавім спосабам, галоўныя асобы поэмы гэта—беларускія *безъязмельныя сяляне*, прымушаныя жыць на чужой, панскай зямлі і знаходзіцца ў поўнай эканамічнай залежнасці ад эксплэатараў сваёй працы. Гэта—тая вясковая грамадзянская група, якая па сваёму становішчу бліжэй усяго стаіць да працуючага пролетарыяту гораду і равам з апошнім прымае актыўны ўдзел у вялікай сацыяльнай рэвалюцыі.

Запраўдна «язначны» знаёмыя поэты:

Жывуць, цярыліва долю смычуць
І крыж нясуць мужычы ціха,
Добра ня бачачы з-за ліха (VI р., стр.).

Тавімі-жа самымі яязначнымі, падлеглымі эксплэатарыі, людзьмі аказваюцца і выведзеныя ў поэме ляснікі, таварышы Міхала па службе.

Клясе падлеглых людзей—вясковага паўпролетарыяту—у поэме процістаіць кляса эксплэатараў—паноў, якая ўверсе заканчваецца ўладаром зямлі—магнатам князем Радзівілам і мае беспасярэдняю справу з ляснікмі ў асобе паноў другога, так казаць, гатунку—паноў-лясьнічых.

Згодна гэтаму *галоўная процілегласць*, якая выступае ў поэме, *гэта—процілегласць клясовых інтарэсаў паміж панамі й працуючай клясай*.

Паны задкаўлены ў сваіх землях і маемасцях, яны зацікаўлены ў таяных рабочых руках і бяжлітасна эксплэтуюць сваіх слуг швыраючы чалавекам з аднаго кута ў другі, а ня то й зусім выкідаюць яго з пасады:

Пан ляснічы разважае:
—«Мне чалавек там добры трэба,
А ня гультай які, нязграба,
Такі ляснік..., каторы
Ня будзе спаць п'яны ў раворы,—

і перакідвае Міхала з аднаго месца ў другое, ні колькі не шкадуючы працы, якая ўложана лясніковай сямейкай у зямлю. І Міхалу прыходзіцца перабірацца, бо справа тут проста:

«Ня будзеш ты з ляснічым спорыць,
Рабі, вось, тое, што гаворыць,
А не—йдзі вон»...

Паны ня толькі не каштуюць дабрабыту свайго хлопа, але зьневажаюць яго асобу.

Сядзяць паны, як страхі тыя,
А міны важныя такія.
Усе няпрыступны і ўсе горды,
Рашучы погляды і цвёрды,
А ў кожным слове, ў кожным руху
Відна зьявага да «іся-юху».
«Іся юхі» ім усяк слугуюць.. (XXIII р., 198 стр.).
Паны ў калясы пад'яджаюць...
І пан Абрыйці з ляснікмі
Скланілісь нізка прад панамі.
Паны чупь-чупь адно вірнулі,
На іх увагі не зьвярнулі.
Як-бы ня людзі то стаялі. (196 стр.).

Дакладна, для пана хлопа—не чалавек, рэч вырабчага ўжытку, рэч, якую ён эксплэтуе ў мэтах захавання свайго дабрабыту. І колькі-бы хлопні стараўся, у яго няма надзеі выслужыцца ў пана.

Ці надта выслужыўся ў пана?
 Ёсць роўна знойдзецца загана,
 Як ты ні падай, ні гасай.
 Не пападзеш у пана ў рай
 З сваёй патрэбай, інтарэсам... (II р., 17 стр.).

У паноў свае клясавыя інтарэсы; яны чужыя і духоўна беларускаму хлопу. Яны гавораць між сабой на польскай мове і ідэалізуюць Польшчу.

Ешчэ Польшка не згінэла,
 Покі мы жыем—

вачынае пан равізовы на банкеце... У думках паноў устае ня проста Польшка, а Польшка XVIII ст. з яе рэжымам панскай охлёкратыі, бо іншай новай Польшкі, дзе быў-бы гаспадаром працоўны народ, паны ня могуць сабе і прадставіць.

Цяжар становішча працоўнага люду павялічваецца сузнаньнем іх бяспраўнасці і немагчымасці цягнца з панам і абараняць сябе ад зьдзекаў і ўціску пры дапамозе закону.

І крыўда ў тым, мае вы людзі:
 І хто ж то волю даў паскудзе?
 На што зямля іх, катаў, носіць?
 Ой, хто-ж ад іх не загалосіць?
 А дзе на іх шукаць управы,
 Бо суд «праўдзівы», суд «ласкавы»
 Паноў за зьдзекі не карае.
 І хто цябе тут падтрымае?
 Каму паскардзіцца і дзе? (р. X, стр. 81).

Відавочна адчынаецца перад вачыма працоўных і праўдзівы характар як быццам па-за-клясавай улады цара...

— Ото разгон і шыр якая,—

равважае сам з сабою дзядзька па дарове ў Вільню, калі ён едзе зайцам у цягніку:

Зірнеш—ня згледзіш канца-краю,
 І гэта ўся зямлі армада
 Гаспадара-цара аблада!
 Вялікі богач ён на сьвеце,
 Ды толькі бедны яго дзеці:
 Ідуць хлябок яны з мякінай,
 Зайцамі свядзяць па машыне.
 Явія дворы, божа мілы!
 А ўсюды бедны люд, пахілы
 Кішчыць, гаротны, як мурашы,
 І ўвдых задушаны ды цяжкі
 Гатоў з грудзей яго прарвацца,
 На гоман думак адазвацца:
 «Эх, дзецца людзям бедным недзе!» (р. XXVII, стр. 250).

Ня дзіва, што пры такім парадку ёсць ў жыцці беззямельнага хлопа залежнасць ад асобы пана. Чым агідней пан, тым больш цяжарным становіцца жыццё хлопа. Вось чаму такое вялікае значэнне мае для лясніка асоба ляснічага.

Вельмі значным здарэннем апасяла пажару хаты ў жыцці жыхароў Парэчча з'явілася сьмерць старога ляснічага.

На другі дзень, калі Міхась ужо крыху праспаўся,
 Ё абход сягонья ня збіраўся,
 Другія думкі і настроі
 Усё не даюць яму спакою:
 За кім лясьніцтва застанеца?
 Адкуль і хто сюды прыпрэцца,
 Пасаду вольную заступіць?..

Урэшце аб'ектыў Ксавэры прыносіць у хату звестку аб новым ляс-
 пічым:

— Не падвязло нашаму брату:
 Шякельны пан!—Ксавэры кажа:—
 Як ноч, на нас, на ўсіх ён ляжа:
 То пан Ракоўскі з-пад Татаркі!
 Як, кажуць, пан занадта шпаркі...
 — А як-жа! чуў я, што за пташка!
 Лядачы нораў, лае дзяжка;
 Яшчэ і звычай такі мае,
 Што з кулакамі валятае...
 І праўда, пан быў злы, паганы
 І зьвераваты, падзіманы;
 І мух ня мала меў у носе...
 І шмат цяжэй тут павялося»... (р. IX).

Пры такіх умовах у панскіх слуг няма сузнанья абязьспечанасьці
 свайго дабрабыту.

Рабі, працуй, кладві ты сілы
 У гэты дол чужы, пастылы
 І горкім потам аблівайся:
 Зрабіў парадак—выбірайся!
 Ды йяноў ідві адсюль у госьці...
 Эх, вы, паны! Эх, ягамосьці!.. (р. IV, стр. 35).

Адгэтуль уздымаецца ў грудзёх селяніна бунт-протэст проціў таго выдзе-
 ку, які дзеліць люд на дзьева няроўныя часьціны:

На багачоў і на галоту.
 Адным—славіцца каля плоту
 Сваіх задворкаў цёмна-брудных
 У мыслях-думках шэра-брудных,
 Жыць у граві, хадзіць сыянымі
 Ё імгле пустой і ў едзім дыме,
 Цярпець накорліва, маліцца
 І з гэтай доляю гадвіцца,
 А ўсе надзеі на збавеньне
 І на канец таго мучыньня,
 Які настане ўсё-ж нарэшце,
 На той бок сьмерці перанесьці!
 Другім—тут рай і панаваньне
 І ўсіх дабротаў спажываньне.
 Ты ім служы, ты ім працуй
 І нейкі страх прад імі чуй! (XXIX р., 263 стр.).

Гэты протэст, як быццам чарвопаю стужкаю праходзіць праз усю по-
 эму і ішчы раз выршваецца ў Міхала ў воклічах абурэньня, як прыкладам:

Але-б вы самі спрабавалі,
 Калі-б у вочы вам плявалі
 І вас агіднаю зьяватай
 Па сэрцы білі-б, як тэй плягай!
 А ты маўчы, сьвяці вачамі
 Перад паўпанкамі, панкамі
 І перад панскім ровным збродам,
 Цярпеньнем скованы, як лёдам! (IX р., 74 стр).

Як малюючая процілегласьць інтарэсаў паноў і безьзямельнага сялянства, новая поэма Коласа ў істоце прадстаўляе сабою разьвітак тых думак і настрою, якія знайшлі сабе выраз яшчэ ў юнацкім вершы Коласа «Нашым ворагам», дзе поэта кліча на суд усіх паноў і багачоў:

Багачы і панства,
 Нашы дабрадзеі,
 Мы на суд вяс клічам,
 Каты і зладзеі.
 І на перахрэстку
 Часаў пераходных
 Сьмела вас пытаем,
 Жадных і нягодных...

Гэтыя думкі праходзяць і праз іншыя творы паэты.

У паказаных адносінах поэма Коласа бязумоўна адмечана адценьнем надыходзячага моманту рэвалюцыйнай эпохі—і шмат якія месцы гэтай поэмы напэўнае не маглі-б лягальным спосабам убачыць сьвятло пры царскім рэжыме, ня убачылі-б і цяпер у Заходняй Беларусі.

Поэма ў тым відзе, у якім яна цяпер надрукавана, магла зьявіцца толькі цяпер, у час рэвалюцыі—там, дзе зруйнавана дарэшты панаваньне паноў і падпанкаў, дзе працоўны люд скінуў свае путы, і сама мае вялікае значэньне для выхаваньня рэвалюцыйнай самасьвядомасьці пролетарыату.

Але іншым вокам павінны мы паглядзець, калі ўзьнікае пытаньне аб спосабе, якім гэроі поэмы думваюць вырашыць рэвалюцыйную па сваёй істоце праблему свайго зьбавеньня ад зьдэкаў паноў і падпанкаў.

А дзе-ж той выхад, дзе зьбавеньне
 З няволі цяжкай, з паланеньня?
 Адвіп ён ёсьць: зямля, зямля,
 Свой паўны кут, свая ральля;
 То—наймацнейшая аснова
 І жыцця першая умова.
 Зямля ня зьменіць і ня здрадзіць,
 Зямля наможа і дарадзіць,
 Зямля дасьць волі, дасьць і сілы,
 Зямля паслужыць да магілы,
 Зямля даяцей тваіх ня кіне,
 Зямля—аснова ўсёй айчыне.

Але запытаньне: якая зямля?

Міхал у часе вандраваньня
 На адзіноце сам з сабою,
 З гарачым сэрцам і душою
 Разьвляваў важнае пытаньне
 Аб тэй зямельцы аб уласнай.

Яна сьвяціла зоркай яснай,
 Яна гарнула і хіліла,
 Їм нейкіх чар пивняных сіла.
 Свая зямля, свая пасада!..
 Ці ёсьць мацнейшая прыпада (XXVI р., 227 стр.).

Ужо даўно ў Міхала слажылася ідэя, што адзіны шлях да збавеньня, гэта—*уласная* зямля. Асабліва моцна ўскалыхнула яго, «ўсе ўверх дном перавярнула» сьмерць старога ляснічага.

І тут у першы раз Міхала
 Вось гэта думка напаткала:
Купіць зямлю, прыдбаць свой кут,
Каб з панскіх выпутацца пут,
 І там важыць сабе нанова:
 Свая земля—вось што аснова. (VIII р.).

Гэта думка—лайт-матыў, аснова ўсёй поэмы. На гэтай аснове мы можам растлумачыць і самы загаловак поэмы: «Новая зямля» прадстаўляецца перш-на-перш, як *уласная* зямля.

Няма зямлі сваёй і хаты
 І мусіш гнуцца, як пракляты.
 Бо ты ні мяса і ня рыба...

І вось Міхал стаў капіць грошы, патрэбныя для пакупкі зямлі.. У канцы канцоў зямля была прыгледжана ў Хадзькі ў *Заблонні* і куплена. Каб аформіць пакупку, дзядзька і езьдаіць зайцам у Вільню.

Міхалу не ўдалося гаспадарыць на новай зямлі. У хуткім часе пасля пакупкі ён захварэў і памірае. Апісшлімі яго словамі—наказам сваёму брату—былі словы:

Зямля, зямля.. туды, туды, брат,
 Будуў яе... ты дай ёй выгляд
 На новы лад, каб жыць нанова... (р. XXX).

Зьяўляецца пытаньне: ці гэта ёсьць «*новы лад*» і ці гэта значыцца «*жыць нанова*»?

У сваіх імкненьнях да ўласнай зямлі Міхал, як відаць, трымаецца зусім буржуазнай ідэалёгіі і ідэалізуе прыватную ўласнасьць.

Яго ідэал выйсьці ў шляхту, стаць такім-жа панам, як і ляснічы:

Гдзе Міхал—прад ім сямліба,
 Засьпенак добра так зьяёмы
 І хоць няважныя харомы
 Тут гэта шляхта збудавала,
 Але жыць і гора мала;
 Ходь шляхціц цёмны, як саган,
 Затое-ж сам сабе ён пан.. (XII р., 97 стр.).

У гэтых адносінах гэроі поэмы бязумоўна не прыпалежаць да нашага часу—часу адбыўшайся ўжо соцыяльнай рэвалюцыі, якая пакіравана проціў усялякай прыватнай ўласнасьці, дзе якраз і знаходзіцца корань зьдзелу і ўціску адных людзей другімі. Запраўдна, зусім зразумела, што шлях, які выбраны Міхалам для збавеньня ад некавой крыўды—ня ёсьць шляхам для разьвязаньня вялікай соцыяльнай праблемы. Тут, згодна гэзісам соцыялізму можа быць толькі адзін шлях: перабудова ўсяго грамадзяства на пачатках *сусьольнасьці* праз уладу *працуючага пролетарыяту*. І толькі такі лад зьяўляецца запраўдна новым ладом.

Агулам кажучы, увесь думанастрой і ўвесь уклад жыцця гэрояў поэмы адмечаны *дробна-буржуазнымі* рысамі. Дробна-буржуазным прадстаўляецца агульны сьветалогляд Міхала і Антося, у дробна-буржуазнай абстаноўцы выхоўваюцца дзеці, і тыя радасьці, якія час ад часу выпадаюць на долю сямейкі, увялічаны—зусім дробна-буржуазныя радасьці. І навокал, у густыні лясьнікоў і сялян квіціць дробна-буржуазная стыхія. *Індывідуалізм*, яе адзнака, найбольш характарызуе істоту буржуазнага ўкладу, эгоістычных мэтаў,—вось што выразна выступае ў таварышоў Міхала на панскаму палону:

Народ жадзён, жыве у сьціску,
Гатоў у вочы сыннуць прыску,
Зрабіць умыслу дзеля здзеку—
Не, не ўнаров.ш чалавеку.
І свой-жа брат цябе кусае,
Бо кожны выслужыцца хоча
Адно гаворыць табе ў вочы
Але другое ў мыслях мае... (X р., 80 стр.).
— Ох, да і людзі-ж! што за душы!—
Гаворыць маці абурліва—
— Чаму ня скажучь? ото дзіва!
Той самы «Тэш», каб падлівацца,
Гатоў хоць чорту запісацца... (р. IX, стр. 76).

У асабе «Тэша» як быццам адбілася ўся сваекарысная дробна-буржуазная істота. Але за «Тэшам» ідзе «Шамдзей» і інш.

Тут гэты лад быў так збудован,
Што на даносах быў заснован;
І мелась тут навідавоку
Кусаць адзін другога ябок. (XII р., 101 стр.).
Адны другіх-бы тут паелі,
Або ўтапілі-б, каб прымелі.
Адзін другога не накрыве,
Глядзяць, як ворагі ліхія.
Гатовы ліха прыкупіць,
Каб спатайка цябе ўкусіць;
А пан з таго і карыстае... (X р., 81 стр.).

Адгэтудзь вывад:

— Ну, што-ж? цярпі, маўчы зацята,
Бо так выходзе, небажаты...

І цярпяць, як цярпелі ў працягу цэлых стагодзьдзяў і беларускія, і вялікарускія, і польскія мужыкі...

Праўда, іншы раз не дахопіць цярпеньня, і тады абурлівы настрой можа праўвацца, як гэта й адбылося адзін (*толькі адзін*) раз з Міхалам, накрывджаным да глыбіні душы ад лясьнічага.

Міхал маўчаў, ды нечакана
Ён сам як рушліца да пая!
Лясьнічы зразу ўзад надаўся.
— Чаго, пан, гэтак раскрычаўся?
Завошта, пан, мяне так лае?
Згарыць яна няхай такая
І служба гэта, і пасада,
І гэта крыўда, й гэта здрада,
І гэта панская адплата!

Няхай яна будзе праклята.
 Міхал тут плюнуў, завярнуўся—
 Хоць раз, да добра агрыгнуўся! (X р., 85 стр.).

Але пасля гэтага здарэння ён ужо баіцца, як-бы ня выйшла з таго якое-небудзь ліха.—«а што, як скажа выбіранца?—і супакойваецца, калі ў той-жа дзень атрымлівае паказ іспці сачыць ваўкоў:—«ну, значыць, квітал»...

Значыць, застаецца эпоў цярэць і толькі ціпком думаць аб адплаце пану:

„За «гітал» падду ды ў ваду!
 Парваць-бы повдры качарэжкай
 Або глуды адбіць даўбешкай“,

як разважае дзядзька, і трывннць аб «сваім куце», як трывннць Міхал.

Нянавісьць да паноў *ціпком* дэсыць выразна праходзіць праз усю поэму, але толькі нянавісьць і пратэст *ціпком і паасобку*.

Такім спосабам, гэроі поэма не дарасьлі яшчэ да ідэі лўнага, паспалітага бунту проціў паноў—ідэі, якая ясна выступае ў вядомай «Беларускай марсэльёзе».

«Мы дружна паўстанем з касамі, в сярнамі,
 Прагонім з зямлі палачоў!
 Няхай нас сустрэнуць паялімі, лясамі
 Грамады працоўных людэў!

У паказаных адносінах поэма Коласа, бязумоўна, не прыналежыць да эпохі камуністычнай рэвалюцыі—часу паспалітага паўстаньня сялян і рабочых проціў пануючай клясы, ня будзіць у нас камуністычных думак і мае толькі *гістарычнае* значэньне, як *нартыс дробна-буржуазнага настрою й быту беларускага сялянства* пераходнай да часу вялікай соцыяльнай рэвалюцыі эпохі.

Апрача таго, эпоў лічым неабходным падкрэсьліць, што поэма мае значэньне і як адрывае в аўтабіяграфіі поэты. Ён пісаў аб тым, што *было*, аб падзеях, якія запраўдна адбываліся. У асобе лясніка Міхала магчыма прынаць бацьку поэты, а ў асобе хлопца Костуся—самога несьняра, як і назовы «Парэчка», «Заблоньне» і інш.—зусім рэчавістыя назовы, якія і цяпер мы начем у Мікалаеўшчыне б. Менскага навету.

І гэтыя значэньні поэмы павялічваюцца дзеля асаблівасьцяў мастацкай творчасці поэты.

Зьвяртаючыся цяпер да аналізу мастацкага боку поэмы, перш-на-перш адмецім *рэалізм* поэмы. Поэта творыць рэальныя вобразы, якія рэальна існуюць ў рэчавістасьці. Як Пушкін і А. Міцкевіч, Я. Колас прыналежыць в рэалістычнай школе, у якіх адносінах з ім мае падобнасьць у беларускай літаратуры рабоча-пролетарскі пісьменьнік Ц. Гаргны. Повеі «зала-той пары» беларускай літаратуры і ня можа быць іншай, як *не рэалістычнай*.

Таксама зьвяртае на сябе ўвагу надзвычайная *плястычнасьць, вобра-знасць* малюнкаў, якія даны ў поеме—плястычнасьць, якая як польга больш аднавідае запатрабаваньням мастацкага злосу. У гэтых адносінах новы твор Коласа мае, нават, перавагу ў параўнаньні з творамі А. Пушкіна і А. Міцкевіча, збліжаючыся з творамі Ю. Лермантава.

Асабліва плястычна абмалявана ў Коласа прырода. Родная прырода знайшла для сябе ў асобе Я. Коласа добрага апісальніка і не дарма кажэ поэта:

Малюнкi родныя і зьявы!
 Як вы мне любы, як цікавы!
 Як часта мілай чарадою
 Вы ўстаіце перада мною!... (р. XVI, стр. 137).

Асаблівую магутнасць апісанья ўжо М. Гарэцкі адмеціў у адносінах да першага раздзелу «Ляснікова пасада». Але здаецца, што ў гэтым сэнсе асабліва трэба падкрэсьліць XXV раздзел поэмы:—«Летнім часам», дзе з надзвычайнаю натхненнасцю і маліўнічасцю апісаны розныя прыгоды і зьявы лета: раніца, поўдзень і вечар, усход і захад сонца, навальніца і летні дождж... Лета—найлепшая пара году і робіць асаблівае ўражаньне на чужэйшую душу поэты-мастака,

І колькі ў ім яшчэ прывету,
 Прыгод усякіх так багата!

І беларуская зіма апісана ў поэме з мастацкасцю.

Ёсць характэрна і ў гэтых зімах
 І ў мёртва-бледных тых кілімах,
 Што віснучь, вьзяюць хрусталамі
 Над занямымі лясамі,
 Калі ў агністым мароз троне,
 У крывіва-багравай васлоне
 Над сьветам рукі ціха ўдзіме. (XX р., 170 стр.).

Магутнае па сіле натхнення і вобразаў апісаньне марову даецца ў XIX раздзеле (162—167 стр.).

Знаходзіць для сабе «водгулле ў душы поэты» і «зварот пары—знікалаўне лета» і прыход вясны. Мастацкі апісана ў XXI раздзеле поэмы і зімняя росьцепель, калі ў барацьбе стыхій раджаюцца «таемныя гукі», а ў раздзеле XXII і самая вясна...

Калі чытаем поэму Коласа, беларуская прырода выяўляецца ва ўсім багацьці сваіх колераў і магутнасці сваіх праляў.

І гэта—яна мёртвая, а жывая, адушаўлёная прырода, каторая б'ецца у ўпісон з біцьцём чалавечага сэрца.

Эх, выйдзі ў поле, брат, дасьвету:
 Ня бузеш каліца ніколі.
 Зірні, прыслухайся наўкола:
 Як ціхамірна, як вясёла!
 І ў кожным дрэве, і быліцы,
 І ў малюпасенькай расьлінцы—
 Ну, ва ўсім чысьценка дазваньні—
 Блугае радасьць спадзяваньня;
 Куды ні глянь—усё ў настроі
 І ў добрай вгодзе між сабою.
 Само паветра жыва, дыша,
 Бы ў ім хтось хвалы жыцьцю піша
 Праменна-сьветлы, яснавокі... (XXV р., 222 стр.).

Нядзіва, што сам поэт аб'яднаецца з прыродай.

І люб і смуцен час прыгоды,
 Калі душа ўсяе прыроды
 З тваёю влучыцца душою
 У адным суладзьдзі і настрою. (XIV р., 121 стр.).

У гэтым паніпсыхічным або віталістычным поглядзе поэты на прыролу адчыняецца шлях да збліжэння яго поэмы з творамі заходня-эўрапейскіх, як Мэтэрлінк, і расійскіх, як Бальмонт, поетаў *сымбалістаў* і разам з творамі жывой *народнай* поэзіі: дарэчы, у народнай поэзіі знаходзіцца праўдзівая крыніца ўсякай запраўдна-мастацкай поэзіі.

Дзеся таго, поэма і багата метафарами, параўнаньнямі, упалабленьнямі і іншымі поэтычнымі зваротамі, уласцівымі народнаму вершу. У вочах поэты „Сякі шэпчуцца з хвалямі» (6 стр.), «дзярэўцы вясепа пазіраюць на сьвет» (9 стр.)

А гэты ветрык дурасьлівы
Траве зялёнай чэша грывы,
У садку жартуе з верабінай,
Як голец-хлопец той з дзяўчынай,
І валасы зялёным стрэхам
У лесе гойдае са сьмехам.
А кругаверхія асіны
Разносяць нейкія навіны
І так гутораць, так сьмяюцца,
Што ад іх лісьцікі трасуцца... (р. Пр, стр. 14);

самыя «хмаркі на захадзе ў тужлівым нікнуць задумевні» (VI, стр. 50). «агонь сярдуе» (51), «маров штукар і жарты любіць» (XX, 164 стр.) вясною «бор глядзіць з усмехам» (XXV, 210 стр.), а «гром пярун сталёвым бічам. Ён нейкі зьвер страшэнным бічам, арэ, трасе, калоціць хмары» (стр. 217.

Запраўдны мастацкія вобразы!

Бытавая абстаноўка прадстаўлена ў мастацкіх апісаньнях раніцы ў лясьніковай сямейцы ў нядзелю (II р.), сьняданьні перад пярэбарамі (V р.), дзядзькава кухарства, (VII р.), сьвэці (XII), папоек лясьніковых у дэтку Хрумы, прыёму гасьцей у Парэччы (XIII р., стр. 110—120), вучэньня хлопцаў (XV р.), Колядаў (XX р.) і Вялікадня (XXIV р.), паляваньня (XXII і XXIII), касавіцы і сенажаці (XXV р.), агляду новай вямлі (XXVI р.), паездкі дзядзькі ў Вільню зайцам (XXVII р.).

У апісаньні рознастайных сцэнак вясковага жыцьця дадзены ў поэме мастацкі нарыс Беларускага сялянскага быту да-рэвалюцыйнай эпохі, што яшчэ больш падкрэсьлівае яе значэньне, як *нэцыкляльнай* беларускай поэмы.

Вельмі мастацкі ў поэме апісана і гарадзкая абстаноўка—горад Вільня з яе прыгожымі відамі (від з Замкавай гары—XXIX разьдз.) і гарадзкімі сцэнамі.

Але Якуб Колас—ня толькі мастацкі апісальнік прыроды і знадворнай абстаноўкі быту: прад ім сьвет адчынены ва ўсёй многаобразнай рознастайнасьці сваіх зьяваў.

Бо сьвет і жыцьце многалучны
І многаобразны, выключны,
Таёмна схованы, цікавы
І рознастайны іх праявы,
Дзе кожны момант хвалі новай
Нам штось гуторыць сваёй мовай
Для сэрца і для разуменьня,
Дзе поўна ўсё сваёго значэньня,
Прыгожства, чар і глыбіні. (XXVII разьдз., 241 стр.).

Успрыймаючы сьвет і жыцьцё ў рознастайнасьці іх зьяваў, Я. Колас, выступае перад намі, як і вельмі мастацкі знаўца чалавечага твару, як мастаў-*портрэтэсты і фізіогномісты*.

Яму выключна ўдаюцца чалавечыя партрэты. Дадзь не найбольш удалым зьяўляецца ў поэме партрэт дзядзькі Антося, сталага таварыша дзяцей, на каторым поэта застанаўліваецца з асабліваю любоўю ў розных мясцох поэмы.

Вось як жывога, дзядзьку бачу.
Я тут партрэт яго зазначу.
Ён нявысок, ня надта ёмак,
Ды карчавіты і няўломак,
А волас мае цёмна-русы
І зухаўскія яго вусы:
Умеру доўгі, густаваты,
Угору чужь канцы падняты;
А вочы шэры, невялічкі,
Глядзяць прыветна, як сунічкі.
Але раптоўна і адразу
Не расчытаеш іх выразу,—
То сьмех, то хітрасьць з іх бліскае,
То дабраты, але яка!
А нос... я глянуць мушу ў неба,
Бо не патраплю, як пачаць
І з чым нос дзядзькаў параўнаць,
Каб выйшаў ён такі, як трэба:
Ну, нос кароткі і таўсматы,
Ды досыць спрытны, хоць кірматы. (XVI р., 140 ст.).

Быццам жывыя ўстаюць перад намі і задуменна-сур'ёзны твар Міхала, і задуменна-радасны філзофскі тварык Косюся, і тварыкі яго братоў, і клапатлівы, адмечаны вечнай турбогай, твар мліці, і твары лясьпікоў, і наздраваты, падзіманы твар пана Рака з-пад Татаркі. Як быццам жывы стаіць перад намі і прадавец зямлі Хадыба з сваім: «ядзяць іх мухі в камарамі!»

Вельмі ўдалы ў поэме апісаньні і выразаў асобных псыхолёгічных станаў. Вось, напр., апісаньне сэрцаваньня Міхала:

Міхал стаіць, зьяўвагі поўны,
І погляд кідае б'явмоўны.
О, колькі крыўды ў ім, абразы!...
Э! лепш зма чаць ёй, лепш тры разы,
І не адказываць пічога.
Ён толькі ў бое плюе в парога,
Ідзе—сам гнеў і сама бура,
Са лба на бровы збегла скура,
А губы шчыльна-шчыльна сьціаты;
Дзв'ярмі ён грукнуў, выйшаў з хаты
І злосьць душы і сэрца пляму
Вьносіць в дому аж за браму. (XII р., 95 стр.).

Па тонкасьці пагляданьня, па анатомічнай правільнасьці фізіогномічных апісаньні, якія даны ў поэме Коласа, можна сьмела паставіць на адчін ровень з фізіогномічнымі малюнкамі найлепшага расійскага поэты фізіогномістага І. Ю. Лермантава.

І падобна Ю. Лермантаву, Колас не абмяжоўваецца толькі фізіягнімічным аналізам; ён дае глыбокі аналіз унутраных рухаў чалавечага мозгу і сэрца.

Ёсць адна галіна душэўнага жыцця, на каторай беларускі поэт застанаўліваецца з асабліваю любоўю, гэта — душэўнае жыццё дзяцей. На тонкасці аналізу дзіцячай душы, на маляўнічасці вобразаў дзіцячага жыцця поэма Коласа ня мае сабе роўнай, нават, сярод твораў багатай расійскай поэзіі.

Мы з намерам ня будзем застанаўлівацца ў гэтай дэталі творчасці Я. Коласа, бо тут дана тэма для цэлага нарысу. Магчыма толькі адмеціць вельмі цікавую і зусім адпавядающую сучаснасці сцэнку ў XV разьдзеле з «начаткамі», дзе апавядаецца, як Алесь парваў ненавісныя «начаткі».

Вос вам, Абрам, Ісак і Якаў!
Паллячце вы, бо я ўжо плакаў!

Няма неабходнасці асабліва застанаўлівацца і на ўсім добра вядомым *гуморы* Я. Коласа, які раскідаў бісерам і ў яго новым творы.

У цэлым, новую поэму Я. Коласа па *ўнутраным асаблівасцям* мастацкай творчасці аўтара можна в поўным правам прызнаць *клясычным* творам беларускага прыгожага пісьменства.

Яна сведчыць аб *поўным развіцці поэтывага таленту аўтара*, у каторым, як у фокусе, адбіваецца *роскрыт здольнасцяў беларускай нацыі*.

Што тычыцца *знадворнага тэхнічнага* боку поэты, дык у гэтых адносінах зусім магчыма згадзіцца з водзывам, які зроблены М. Гарэцкім у другім выданні яго «Гісторыі беларускае літаратуры» ў адносінах да надрукаваных да 1921 г. яе адрыўках: «тэхніка вершу стаіць дужа высокая» (стр. 160). Нават тэхніка вершу надрукаваных да гэтага часу адрыўкаў стаіць вышэй у параўнанні з тымі адрыўкамі, якія ўжо друкаваліся. Але нельга адмаўляць таго, што з тэхнічнага боку верш Коласа ўступае вершу Пушкіна, А.Л. Міцкевіча і ў рамках беларускай літаратуры вершу Я. Купалы і М. Чарота. М. Гарэцкі, у частковасці, лічыць недахватамі вершу Коласа нягучнае зграмаджэнне вычніх і ўжыванне нягучнага, быццам зьлішняга «ў». Гэтыя дэфекты выступаюць і ў новай поэме, як у першых, так і апошніх разьдзелах. Тут асабліва прыметны недахват «багатых» рыфмаў, і часта сустракаюцца толькі «сугалоссеі» — асопалы, напр., у 1 разьдзеле:

- крушыны — верабіны (стр. 6)
 - абступалі — хвалі (7)
 - вогам — шырокім (7)
 - раўнідою — травю (7)
 - раняе — пакідае і інш.
- у апошнім XXX разьдзеле ў апошніх страпіцах:
- хвабвы — размовы (стр. 280)
 - якая — набывае (281)
 - тленьню — адвешня (282)
 - Міхаська — цяжка (283)
 - людквія — крывыя (284).

Недахватам тэхнікі трэба прызнаць і аднастайнасць лямбичага вершу. У вершы іншым раз прымаюцца «перабоі» і мабыць зьлішне часта вершавальны націск не адпавядае граматычнаму.

Недахватам з боку апрацоўкі зьяўляецца несуразьмернасць у ахопе адзіночных разьдзелаў. Напр., 1 разьдзел мае 260 строф, 2-гі—ужо 322, V-ты—352, VII мы—294, XII-ты—416, а XIII ўжо каля 650.

Урэшце, заўважым прысутнасць паўтарэнняў на адну і тую жа тэму ў ровных разьдзелах. Ледзь ня ў кожным разьдзеле спатыкаем разважаньне аб уласнай зямлі і сваім кудзе.

Недахваты мае й мова поэмы. Як і ў іншых творах Я. Коласа, яго мова ў новай поэме багата «русіцызмамі». Приводзіць прыклады гэтых «русіцызмаў» асабіста няма патрабы: іх даволі внойдзецца ў вышэйзробленых ужо выпісах.

Калі-б аўтор затрымаўся на сваёй працы, калі-б, асабліва, ён пераапрацаваў ужо надрукаваныя да 1923 г. адрыўкі, а пераапрацаваныя і зноў апрацаваныя часткі праглядзеў некалькі разоў, дык поэма выйшла-бы з друку ў больш дасканалым з тэхнічнага боку відзе. Але быстры тэмп рэвалюцыйнай эпохі, эпохі зруйнаваньня старых і будаўніцтва новых формаў соцыяльнага жыцця і ўтварэння маладой беларускай культуры не даюць сучаснаму аўтору магчымасці заставаўлівацца доўгі час на сваім літаратурным творы і прымушаюць яго імкнуцца да ўсё новых і новых літаратурных дасяганьняў. І ў гэтым імкненьні дано забяспечальнае далейшага разьвіцця формаў беларускай монументальнай поэзіі, пачатак каторай зроблены Я. Коласам. Цяпер ад яго монументальнага эпічнага твору шлях разьвіцця беларускай поэзіі йдзе да закончанага беларускага рамана.

Г. Менск
1923—VI—3.

М. Байноў.